

gondolkoztak, mint ahogy cselekedtek.” (Mert mit ér egy Közép-Európa-esszé szép Musil-idézetek nélkül? Hogy végre komoly kifogást is tegyünk Garton Ash könyvével kapcsolatban.) Mármost igen jó esélye van annak, hogy miközben Garton Ash szereplői Közép-Európa nyelvét beszélik, majd kénytelenek lesznek cselekedeteikkel egy Köztes-Európa (Zwischeneuropa) megtartásában közrehatni. („Zwischeneuropa a gyenge államok, nemzeti előítéletek, egyenlőtlenség, szegénység és Schlamassel [= pech cum slamasztika] függőségben tartott köztes övezete.”)

Epilógus (vagy ahogy TGA írta a *New York Review of Books*-beli, kissé euforisztikus tanulmányában: S i r f e l i r a t):

„Bizonyos, hogy még sok további konfliktus, igazságtalanság és nyomor vár ezekre az országokra. Ezek azonban más viszályok, más igazságtalanságok, más nyomorok lesznek, régiek és újak, pre- és posztkommunisták. A legrosszabb esetben új diktátorok jönnek, de ezek másfajta diktátorok lesznek.”

Az értelmiségiek megint termelnek majd, feltéve, hogy értelmiségiként élik túl a folyamatot. (Ha ugyan mindenütt sikerül fizikailag túlélniük.) A jövődő utazóra ismét sok derű, kacagás vár. Tessék csak, tessék, isten hozta önöket állatkertünkben.

Egy figyelmeztetést azonban nem takaríthatunk meg: az intellektüelek, az antipolitikusból lett politikusok egyre hasonlatosabbak lesznek a született politikusokhoz: egyre unalmasabbak. Talán nem is baj. Talán mégis elég volt ezen a tájon a vérfagyasztóan izgalmas verssorokból.

Sajó András

KÖZÉP-EURÓPA EGY KIVÉTELEZETT ÉS KIVÉTELES LÁTÁSÚ UTAZÓ SZEMÉVEL

*Timothy Garton Ash: A balsors édes hasznai Válogatta Kenedi János, fordította Barabás András, Kozma Zsolt, Könczöl Csaba, Pap Mária Európa-Százdavég, 1991. 307 oldal, 190 Ft**

1. Amilyen fantasztikus mélységekig volt képes Garton Ash belelátni Kelet-Közép-Európa balsorsú világába, olyannyira látja azt is, hogy a balsors édes hasznai, az elnyomás, a bezártság, a szűk mozgáster istállómelege teremtette értékek elképesztő gyorsasággal tűnnek el e társadalmak életéből, a szabadság viszont csak lassan szüli a maga új értékeit. Garton Ash – nem vitás – örülne, ha a balvégzetű politika körülményei között virágba szökkenő értékek, erők és erények közül akár csak egy is túlélne a felszabadulást. Még azt is mondja a magyar kiadáshoz írott előszavában, hogy „A térség és az egyes ember jövőjével kapcsolatban folmerülő sok-sok súlyos kérdés közül számomra a legfontosabb az, melyet a könyv legvégén teszek fel”. A kérdés a könyv vége felé pedig így hangzik:

„Az elmúlt évtizedben a térségben utazva komoly értékekkel találkoztam: az erkölcsi bátorság és az eszmei hajlíthatatlanság, a bajtársiasság, barátság és családi élet gyönyörű példáival; láttam, hogyan találnak helyet és időt megfontolt beszélgetésekre, zenére, irodalomra anélkül, hogy a tömegkommunikáció örökös zakatolása befolyásolta volna őket; láttam keresztényi tanúságtételi eredeti, tiszta formában; általánosabban szólva: minőségi kapcsolatokat különböző társadalmi háttérű s korábban ellentétes hitet valló emberek között – vagyis a szolidaritás szellemiségét” – mondja. De, teszi hozzá: „Tudom, nagy a szentimentális eszményítés veszélye, hiszen a kivételezett utazó ezeket az értékeket úgy élvezheti, hogy sohasem kell megadni az áru-

* A magyar válogatás a THE USES OF ADVERSITY-t vette alapul, de nem azonos vele. Négy – részben magyarul máshol olvasható – írás kimaradt, s három újabb, AZ IGAZSÁG ÉVE KELET-EURÓPÁBAN, a KELET-EURÓPA: A VÉZOZON UTÁN és a NÉMETORSZÁG LEVETI LÁNCAIT bekerült.

kat. Márpedig nem vitás: akárhogy számoljuk is, aránytalanul magas árat kellett fizetni értük. Sülyos tévedés volna azonban azt hinni, hogy ezek az értékek nem valódiak. Nagyon is azok. S éppen ezért 1989 után számomra az a nagy kérdés: túlél-e az értékek – és ha igen, melyek élnek túl – a felszabadulást? [Az én kiemelésem – V. M.] *A közösségek csak sorsközösségek, csak Schicksalgemeinschaftok voltak? Kizárólag a balsors tartotta fenn őket?*

A recenzensnek természetesen nem áll módjában kétségbe vonni Garton Ashnek azt az állítását, hogy számára ez a legfontosabb kérdés, ahogy a már idézett ELŐSZÓ-ban mondja, ahol azután az említett értékek, erők, erényekre vonatkozóan a következő kérdéseket teszi fel: „*Lesz-e közük egy is, s vajon melyik, amelyik túléli a felszabadulást? Vagy kizárólag a balsors szolgált ezekkel az édes hasznokkal?*” (A könyvben a második kérdés, az ELŐSZÓ utolsó mondata így hangzik: „*Vagy kizárólag ezekkel az édes hasznokkal szolgált a balsors?*” – aminek sem önmagában, sem az adott kontextusban semmi értelme nincsen. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom: hibás a fordítás.) E kérdések, akárcsak a kötetben összegyűjtött valamennyi esszé, arra utalnak, hogy Garton Ash nagyon is szkeptikus, ha a balsors édes hasznainak túlélési lehetőségeiről van szó. Tudja, hogy a számára – mondjam azt, hogy érzelmileg – legfontosabb kérdés alapján negative fog eldőlni, s 1989 után persze már látja is, hogy ez történik; ez azonban nem feledteti vele ezen édes hasznok aránytalanul magas árat, s a még a „pártállamiság” éveiben íródott esszéek egyik alapvető gondolatát, hogy a kommunizmus korszaka morálisan nem jó időszak; s egy pillanatra sem rendíti meg azt a meggyőződését, hogy bármilyen sok igazságtalanság és szenvedés várjon is még a közeljövőben Közép- és Kelet-Európa népeire, 1989 „*az igazság éve*” volt Kelet-Európában.

A balsors édes hasznai iránti nosztalgia nélkül persze Garton Ash nem lenne az, aki; az a – minek nevezem? – történész, író, publicista, újságíró, aki – mert ő maga szinte mindent megértett – talán a legtöbbet tudta tenni azért, hogy a nyugati értelmiség valamit legalább megértse a háborút követő évtizedek Közép- és Kelet-Európájából, a rendszer sajátosságait leíró üres, elvont sémák elsajátítá-

sa helyett érzékletes képet nyerjen e világ minden uniformitás ellenére országról országra nagyon is különböző hétköznapjairól; nem lenne az, akinek írásaiból mi, közép- és kelet-európai értelmiségiek is rendkívül sokat tanultunk önmagunkról és világunkról: mert Garton Ash szinte úgy ismeri ezt a világot, mintha benne élne, s mégis a messziről jött ember, az „utazó” szemével tekint rá. Egy olyan utazónak a szemével, aki kritikusan tekint a saját világára is, látja annak minden igazságtalanságát és visszasságát, holott tudja, hogy az – bármilyen rossz is – számunkra ma a lehető világok legjobbika. Igen, ebben rejlik Timothy Garton Ash titka. Együtt él benne és vállalja egymást a fenti értékeket fenntartás nélkül magáénak valló, az őket megvalósító, sohsem volt, sohsem lesz világ után vágyódó romantikus és az a próza realista, aki tudja, hogy sokkal jobb, morálisan is jobb, ha Thomas Mann „*morálisan jó időszak*”-át, ahol az erkölcsi alternatívák abszolút világosak, s így kevesek, a legjobbak – jöllehet szenny és mocskok közepette – minden kétértelműségtől mentesen képesek a legmagasabb rendű erkölcsi értékeket megvalósítani, egy jól funkcionáló világgal váltjuk fel, amelyben ugyan alig valaki riad vissza attól, hogy megkösse a maga (néha igenis erkölcsi) kompromisszumait, de teheti, hiszen azt látja, hogy szinte senkivel szemben sem követnek el megbocsáthatatlan bűnöket. Garton Ash egyetért Brecht Galileijével, aki Andrea Sarti kétségbeesett mondatára – „*Szerencsétlen ország, melynek nincsenek hősei*” – csendesesen azt feleli: „*Nem. Szerencsétlen az az ország, melynek hősökre van szüksége.*” (Ungvári Tamás fordítása.)* S a posztstálini idők kommunizmusa még csak nem is volt a Thomas Mann-i értelemben morálisan jó időszak. „*A jelen »morá-*

* Garton Ash megdöbbentően okos és értő Brecht-írása – BRECHT ELVTÁRS – (jó, hogy Kenedi beválogatta a kötetbe, jóllehet látszólag megbontja a kötet tematikus egységét) sem születetett volna meg, ha nem volna írói alkatának meghatározó eleme az el-lentmondások tudomásulvétele. Csak így érthette meg, miként lehetett Brecht, ez a mindenfajta, a leg-mocskosabb politikai aljasságra is képes szörnyeteg („*A szörnyeteg tehetséges*” – mondta róla Thomas Mann szomorúan” – írja Garton Ash) nagy költő, akit a lengyel munkások 1980-ban a Szolidaritás költőjévé fogadtak.

lisan nem jó időszak» Németországban (az ironikus manni értelemben). Az alternatívák nem világosak» – írja.

2. A kötet 1981 és 1990 közötti írásokat tartalmaz keletkezésük sorrendjében. S ha Kennedy János, gondolom, Garton Ash egyetértésével, nem igyekezett is mintegy egyenmősíteni a kötetet – hogy az a magyar olvasó is képet nyerhessen Garton Ashról, a történésről, íróról, publicistáról és újságíróról, aki annak idején sem a *New York Review of Books*-ot, sem a magyar szamizdatot nem olvasta, meg hogy az is, aki olvasta, élvezhesse stílusának, rátekintő és rávilágító képességének hallatlan sokszínűségét –, a szemünk előtt bontakozik ki a kelet-közép-európai történelem II. János Pál pápa második lengyelországi látogatásától egészen Németország újraegyesítéséig. Nem a történelem részletei az érdekesek, azokra úgyis emlékszünk, illetve azokat úgyis elfelejtjük. Ami itt igazán izgalmas, az az a lehetőség, hogy valamenynyien újraélhetjük azt a bennünk magunkban lejátszódott folyamatot, amely az „Eszem, nem eszem, mást nem kapok” lelkiállapotától – mert mindannyian így láttuk, bárhogyan reagáltunk is arra, ami körülött bennünket – addig a megdöbbentő felismerésig tartott: „*Tavaly Kelet-Európában kimúlt a kommunizmus; élt 1949-től 1989-ig. Nyugodjék békében. Sírfelirata ez lehetne:*

*...életéből
Az volt a legszebb, ahogy távozott...*”

Legalább olyan élvezettel olvassa az ember a VÁZLATOK EGY MÁSIK NÉMETORSZÁGBÓL karcolatait, amelyből néhány oldalon kibontakozik valamiféle, a mindennapoktól a politikáig és a politikától az irodalomig mindent szemrevételező összkép a valahai NDK-ról, mint a KELET-EURÓPA: A VÍZONON UTÁN halhatlanul okos elemzéseit a három közép-európai karakterű ország – Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország – jelenbeli perspektíváiról vagy a NÉMETORSZÁG LEVETI LÁNCAIT töprengéseit az újraegyesített Németország előtt álló feladatokról és alternatív lehetőségekről. Lehetetlen itt akár csak megemlíteni is mindazt, ami fontos Garton Ash esszéiben, nem is feladatom.

3. Garton Ash azt írja az ELŐSZÓ-ban, hogy „*Könyvemből kiderül, hogy jobban érdekelnek az eszmék, mint a hadseregek, a kultúra, mint a gazdaság, a nemzetek, mint a politikai rendszerek, s főleg az, hogy érdekesebbnek tartom az egyes embert, mint az arctalan közösségeket*”. A kultúra emberének ebből a kicsit sematikus hangzó nyilatkozatából számomra a legutolsó szembeállítás a fontos; ha megpróbálok megérteni, hogy tulajdonképpen mit is jelent,* akkor jövök rá Garton Ash elemzéseinek igazi titkára. Őt ugyanis talán az érdekli a leginkább, hogy mi az, ami az emberek cselekedeteit motiválja. S minthogy ez érdekli, könyve annak a folyamatnak a krónikájává válik, amelynek során a kelet-közép-európai ember a rendszer követelményeinek való tehetetlen megfeleléstől vagy éppenséggel a rendszerrel való aktív azonosulástól eljut valamifajta tudatos szembenállásig, a rendszer követelményeinek elutasításáig, ha a túlnyomó többség – érthetően – nem vált is aktív ellenzékivé. A Garton Asht kevésbé érdeklő gazdaság, hadsereg, politikai rendszer belső problémáinak, nehézségeinek megértése nélkül természetesen nem érthetjük meg, hogy miért lehelt ki a kommunizmus – méghozzá viszonylag békésen – a lelkét Kelet- és Közép-Európában. De *ami könyörtelenül a vég, a kimúlás felé mutatott, az minden kétséget kizáróan az emberi magatartások folyamatos változása; ez akkor is így van, ha az utóbbihoz az említett intézmények problémáinak felhalmozódása kétségtelenül hozzájárult.* Hiszen az is világos, hogy e problémák kieleződése sok tekintetben emberek magatartásának megváltozásából következett. Garton Ash ezért tudja pontosan a vég kezdetének időpontját. Mert a kommunizmusban a gazdaság mindig rosszul működött, a Varsói Szerződés számára a fegyverkezési verseny mindig szinte elviselhetetlennek tűnő terheket rótt stb. stb. Az emberek többsége azonban együttműködött. Együttműködött az is, aki soha nem hitt az eszmében, s együttműködött az is, aki kiábrándult belőle. Garton Ashnek igaza van,

* Persze Garton Ash abban az értelemben is érdeklődik az egyes ember iránt, hogy megpróbálja megérteni, s azután jellemzi az általa ismert egyes személyiségeket. De talán ez kevésbé fontos, mint az általános egyedek motívumai iránti érdeklődése.

amikor azt állítja, hogy a totalitárius, a totális mozgósításon alapuló rendszer már akkor bomlásnak indult, amikor nem volt képes többé állampolgárai lelkét és szellemét sem mobilizálni. A hetvenes években már Kelet-Németországban is ez volt a helyzet.

A „Prenzlauer Berg [Berlin egyik kerülete] Népgazdasági terve” „...szocialista versennyel zárul: SZÉPITSÜK FŐVÁROSUNKAT, BERLINT: MACH MIT! (Csatlakozz hozzánk!) Tanúja voltam a csatlakozásnak a gyakorlatban, amikor bérházunk kapualjában megjelent egy »MACH MIT!« akciót bejelentő plakát: a következő hét szombatján tizenegykor el kell takarítani a téli szemetet. A megadott időben pontosan megjelentem. Eltelt negyedóra. Félóra. Gyerekek bámultak kíváncsian a bejárati ajtó törött üvegén át. Egy lélek sem csatlakozott hozzám. A téli latyak, a cigarettacsikkék, a ráógumipapírok, minden maradt, ahol volt. – Itt, Prenzlauer Bergben láttam azt, amit egy szellemes megfigyelő »a valóság ellenforradalmának« nevezett. Kelet-Németország nyilvánvalóan totalitárius állam abban az értelemben, hogy el akarja foglalni és irányítani akarja állampolgárainak minden ébren töltött percét. ...A hivatalos Politikai Zsebszótár magyarázata szerint: »A szocializmusban megszűnik a munka és a szabad idő elenitmondása, ami a kapitalizmust jellemzi.« ... Hatalmas energiát fektetnek a népesség mozgósításába. Az iskolás gyerekeket »megnyerik« »a termelőegységekben végzendő tevékenységre«. A fiatalokat »meggyőzik«, hogy vegyenek részt a Védelmi Sport rendezvényeim. Milliók vonulnak fel május 1-jén. Ennyire sikerül a rezsimnek mozgósítania állampolgárai testét. De a lelküket és a szellemüket még Kelet-Németországban sem tudja mobilizálni – vitathatalanul tudta az újjáépítés első éveiben, a háborús pusztítás nyomorúsága után.”

Ez azonban még nem a vég kezdete. Az a pillanat, amelytől kezdve a hatalom – legalábbis egy országban – nem számíthatott többé a többség testére, kelletlen együttműködésére sem, 1979 júniusa volt, a pápa első lengyelországi látogatása. Ez volt az a pillanat, amikor a látogatók megértették, hogy nem muszáj kettős életet élni. Nem kell, s ha nem akarom a rendszert, nem is szabad „a konformizmus látszólag ártalmatlan jelei” használni, nem kell, nem szabad mást mondani nyilvánosan és mást mondani otthon. Mert – még akkor is, amikor már senki nem hitt a rendszer hazugságaiban, a rendszer urai sem

– „...döntő volt a hazugságok visszatartó ereje. Már nem mozgósítottak, de továbbra is megakadályozták a közös vágyak és kézenfekvő igazságok nyilvános kimondását”. „Mindannyian hozzászoktunk a totalitárius rendszerhez, megváltoztathatatlan tényként fogadtuk el, s ezáltal működöttük... Egyikünk sem mondhatja, hogy pusztán az áldozata, mert mindannyian segédkeztünk, hogy létrehozzuk” – mondotta Václav Havel. A 79-es lengyelországi pápalátogatással ennek vége szakadt. Egyre többen tettek – sikeres – kísérletet arra, hogy „az igazságban éljenek”. Hosszan tartó folyamat volt, de hovatovább már a rendszer urai is megpróbálkoztak vele, hogy emberi nyelven szóljanak. Ez pedig a vég: „...ezeket a rezsimeket a szó éltette, és a szó által is pusztulnak el.”

De hiszen, mondhatja bárki, a Szovjetunióban magában beinduló folyamatok nélkül, a nélkül a felbomlás nélkül, ami ott végbemegy, Kelet- és Közép-Európa népei soha fel nem szabadultak volna. Meglehet. De vajon a lengyel 80–81 nem járult-e döntő módon hozzá mindahhoz, ami azóta a Szovjetunióban történt?

És Magyarország? Nem az indította-e el 1989 egyre jobban felgyorsuló drámáját, hogy a magyar vezetés feladta a játszmát? Ennek meg mi köze Lengyelországhoz, s mi köze az IGAZSÁG-hoz? Talán érdemes azonban elgondolkozni rajta, hogy a magyar gulyás-kommunizmus azon alapult, hogy a hatalom újabb forradalomtól rettegő birtokosai már a hatvanas évek közepén tudatosan lemondtak a totális mozgósításról, a hatalmat 1988-ban kezébe kaparintó legifjabb generációjuk meg már emberi nyelven is tudott beszélni. A rendszer kimúlt, mert az „ellenforradalom”-ból „népfelkelés” lett.

4. A rendszer kimúlt. Talán nem csendesen, de szinte véráldozat nélkül. Ha – mondjuk egy évtizeddel ezelőtt – akadtak is optimisták, akik el tudták képzelni, hogy ezt megéri, biztosan nem képzelték ilyen békésnek a véget. Timothy Garton Ash sem. 1988 szeptemberében még ezt írta: „A történelemnek nagyon kevés örök érvényű törvénye van, de ezek egyike az, hogy az emberek ragaszkodnak a hatalomhoz.” Márpedig, ha ragaszkodnak, akkor minden rendelkezésükre álló eszközzel megpróbálják meg is védeni azt. Nem ez történt.

Romániát leszámítva a kommunisták alig-alig tettek valamit hatalmuk megőrzése érdekében.* Magyarországon egyenesen maguk számolták fel a rendszert, Lengyelországban is inkább csak az volt a gondjuk, hogy békésen menjen végbe a hatalom átadása, de még a hatalmához kétségtelenül makacsul, jóllehet talán magát Honeckert leszámítva teljesen csüggedten ragaszkodó NDK- és cseh-szlovák vezetés sem mert a végső eszközökhöz nyúlni.** Vajon miért? Garton Ash három tényezőről, a Gorbacsov-, a Helsinki- és a Tocqueville-tényezőről beszél. Minthogy Gorbacsov a kelet- és közép-európai kommunisták tudomására hozta, hogy nem áll többé módjában megvédenie őket népükkel szemben (ahol a vezetők ezt az üzenetet, jóllehet megértették, mégsem „vették”, mert nem volt mit kezdeniük vele – németek, cseh-szlovákok –, ott igen finoman, de érzékletesen közölte magával a néppel, s az bizony vette az üzenetet***), azok reménytelennek ítélték a harcot. Itt jön Garton Ash szerint a Helsinki-faktor. „A Gorbacsov-faktor azonban önmagában nem magyarázza meg, miért nem mozgósította határozottabban az uralkodó elit korántsem megveendő rendőri és biztonsági erőt egy utolsó, mindenre elszánt ütközetre saját hatalma és kiváltságai védelmében. Talán nem csak feltételezés, ha azt állítjuk, hogy a belpolitikai élet normáinak állandó, következetes emlegetése Nyugaton, valamint a kelet-európai vezetők ácsingózása a nemzetközi elis-

* A Szovjetunió és újabban Jugoszlávia széthullásával kapcsolatos véres eseményekről természetesen nem feledkezhetünk meg, de ez esetben jóval bonyolultabb dologról van szó. Itt nem egyszerűen uralkodó csoportok, hanem uralkodó nemzetek uralkodó csoportjai védik a maguk pozícióit. A Gorbacsov–Jelcin-viadal – ami azért összjáték is – sem mond ennek ellent. Egyik sem, Gorbacsov sem csupán kommunista hatalmi érdekeket, mindkettő orosz érdekeket (is) véd, s az még távolról sem dőlt el, hogy melyikük teszi ez utóbbit sikeresebben, illetve célszerűbben.

** A bolgár, román és albán fejleményekkel nemcsak azért nem foglalkozom, mert Timothy Garton Ash sem érinti őket, hanem mert ezekben az országokban a kommunisták nem saját makacs ragaszkodásuk, hanem a népesség (mindenekelőtt a falusi népesség) tehetetlensége folytán őrizték meg és legitimálták demokratikusan hatalmukat.

*** Számomra Gorbacsov prágai látogatása idején vált világgossá, hogy megszabadulunk.

merésért, és a kitapintható kapcsolat e vágyuk és álmaik vágya, a keményvalutára-hitel között – egy szóval: a Helsinki-faktor – legalább valamicske szerepet játszott a máskor könnyedén tűzparancsot vezénylők kezének visszafogásában.” Döntő tényezőnek Garton Ash mégis a harmadik, a Tocqueville-faktort tekinti, nevezetesen azt, hogy a hatalmi elit elvesztette hitét saját uralkodásának jogosságában.

Nos, azt hiszem, itt Garton Ash kicsit összebonyolította a képet a maga faktoraival. A Gorbacsov-faktor természetesen áll. Nem hiszem azonban, hogy a gorbacsovi üzenet tudomásulvétele után a kelet-közép-európai kommunisták törődtek volna még Helsinkivel, vagy elmélkedtek volna hatalmuk jogosságán, illetve jogosulatlanságán. Nem. Talán a teljesen szklerotikusnak tűnő Honeckert kivéve, aki viszont bizonyára vérfürdőt is rendezett volna, ha kollégái megengedik neki, egyszerűen tudomásul vették, hogy a játszmát elvesztették, s mindegyikük a maga helyzetének megfelelően igyekezett a számára lehetséges „maximális haszonnal” távozni a porondról, vagy éppen ott maradni. A magyar kommunisták fiatalabb generációja puccsszerűen megszabadult azoktól (Kádáréktól), akikről – joggal – azt feltételezte, hogy őket is veszélyeztetve szemellenzős módon ragaszkodni fognak hatalmuk adott formáihoz, majd gyorsan és ügyesen felszámolta a rendszert. Az ügyesebbje biztosított magának kellő lehetőséget a politikában vagy a gazdaságban. A magyar kommunisták azért nem ragaszkodtak a *kommunista hatalomhoz*, mert igenis ragaszkodtak a *maguk hatalmához*. Amelyet ráadásul ma már nem kell hazugságokkal legitimálniuk. Bizonyára történt valami hasonló Lengyelországban is, ebbe nem látok bele. A német, a cseh és a szlovák kommunisták ugyanúgy tudomásul vették, hogy vége a kommunista hatalomnak, mint a magyarok és a lengyelek. A kommunista hatalmát feladva a maguk személyes hatalmát megőrizni nekik nem állt módjukban. A „Miért?”-re, azt hiszem, nem kell szót vesztegetni. Megpróbáltak hát kommunista hatalmukban benne maradni addig, amíg lehetett, de a végső eszközhöz nem mertek nyúlni. Nem a Helsinki-elvek miatt, nem is azért, mert elvesztették volna hitüket hatalmuk jogosságában (ha volt ilyen hitük, azt már sokkal ko-

rábban elvesztették), hanem mert nem kívánták a lámpavason vagy az akasztófán végezni. Miután a magyar és a lengyel vezetés feladta a játszmát, jól tudták, hogy semmiféle terror többé meg nem menti őket. A magyarok és a lengyelek (a magyarok egészen biztosan) azt is akarták, hogy a németek, csehek és szlovákok erre ráébredjenek. Mindaddig, amíg csak Magyarország és Lengyelország lépett ki a sorból, senki sem lehetett egészen bizonyos, hogy egy váratlan szovjet fordulat nem vezet-e mégis beavatkozáshoz, s akkor legelőször – mint tudjuk – az „áruló” kommunistákat akasztják. Ki kellett zárniok ezt a lehetőséget. S ennek kézenfekvő útja az volt, ha segítenek megdönteni a rendszert a többi országban is. Az NDK-s menekültek ugyan csak jól jöttek a magyar kommunistáknak.

Fenti állításaimat dokumentumokkal ugyan bizonyítani nem tudnám, s nem zárom ki azt sem, hogy bizonyos pontokon tévedek, abban azonban bizonyos vagyok, hogy Garton Ash 1988-as tétele igenis áll: „*A történelemnek nagyon kevés örök érvényű törvénye van, de ezek egyike az, hogy az emberek ragaszkodnak a hatalomhoz.*” Ehhez talán csak azt kell hozzátenni: a hatalomhoz való ragaszkodásuk talán mégsem veszi el mindig az eszüket. S ha ez újabbán igazabb lett, mint régebben volt, az csak a történelem javára válik.

5. Mindabból, amit Garton Ash a máról mond, csak mozaikszerűen szeretnék néhány gondolatot kiemelni. A szívemből beszél. Mindenekelőtt: A BALSORS ÉDES HASZNAI-val való érzelmi azonosulása ellenére Garton Ash, mint mondtam, realista. Pontosan tudja, hogy bár összeomlott a nagy hazugság világa, azért nem fogunk az igazságban élni. „*Sokféle dolgot várhatunk el manapság a politikusoktól egy jól működő parlamentáris demokráciában. Egyvalamit azonban biztosan nem, s ez az »igazság jegyében élés« mint politikai program. Akár tetszik, akár nem, a demokratikus politika lényegét sokkal jobban kifejezi, ha mint »működőképes fél igazságok« rendszerét határozzuk meg. A parlamentáris demokrácia, legmélyebb lényege szerint, egymást szembenállásuk révén kölcsönösen korlátozó hazugságok rendszere.* [Kiemelés tőlem – V. M.]” És az újsütetű politikusok, ha tegnap még az igazságban élők, „antipolitikus” ellenzéki értelmiségiek voltak,

jobban teszik, ha tudomásul veszik: „*...a körülmények mintegy kikényszerítik az áttérést az antipolitikus nyelvezetről a kifejezetten politikus nyelvhasználatra.* Máskülönbén valamennyi oldalon elharapózhat a manicheus túláltalánosítások tendenciája. [Kiemelés tőlem – V. M.]” Ennyit azoknak, akik azon nyafognak, hogy már megint hazudnak nekünk. Igen, hazudnak. De ha rajtafogjuk őket, kimondhatjuk. *S ettől jobb a demokrácia.* Meg azoknak, akik azon nyafognak, hogy barátaiik megváltoztak. De hát politikusok lettek, könyörgők! Már ha azok lettek. Mert jaj nekünk, ha nem. Garton Ashsel együtt magam sem szeretem az értelmiségieket a bársonyszékben. Doktrinerek, és képtelenek elvtelen kompromisszumokat kötni.

*

Miből él ma a közép-európai politika? Milyen pártok állnak szemben egymással? Garton Ash, miután megállapítja, hogy sem osztálypolitikáról, sem ideológiai szembenállásról nincsen szó (vigyázat! A kettő nem azonos, ezt csak a marxizmus akarta elhithetni magával – és persze másokkal is), arra lyukad ki, hogy a mai politikai választóvonalak *emlékképmaradványok*on alapulnak. A politikai pártok (melyeknek vezetése sajnos azért még nem politikusokból, hanem értelmiségiekből áll) részben a történelemből, részben, kétségtelesen, Nyugatról veszik át az elképzeléseiket. El fog még tartani egy darabig – teszem hozzá –, amíg a politikusok (és csak akkor lesznek igazán politikusok) megtanulják, hogy történelmi példákra és nyugati mintákra tekintettel lehet ugyan lenni, de a jelen valóságos konfliktusaira kell – azokhoz igazodva – reagálniok. Hogy a társadalomnak nincsen ideje kivárni, míg az urak megtanulnak politizálni? De hát akkor sem volt lehetséges, a kommunizmus idején megtanulni a demokráciás politikát!

*

Garton Ash szerint Közép-Európában a politika alapvető kérdése ma a következőképpen hangzik: „*...a demokratikus politikának mely változata lehet képes egyfelől megfelelően erős, szilárd, következetes kormányt működtetni a költségvetési, pénzügyi és gazdasági politika szűkszerű szigorának [kiemelés tőlem – V. M.] érvényesítése végett több éven keresztül úgy, hogy másfelől rendelkezze a kellő rugalmassággal és fo-*

gékonyással ahhoz, hogy parlamentáris vagy legalábbis törvényi csatornákon tudja levezetni az ezekben óhatatlanul jelentkező népi elégedetlenség [kiemelés tőlem – V. M.] nagy részét, ily módon léve ártalmatlanná a parlamenten kívüli, illegális és végső fokon antidemokratikus eszközöket?” Így van. Tudjuk, hogy ez szinte lehetetlen. S Garton Ash mégis bizik abban, hogy Közép-Európában megmarad és végül megszilárdul a demokrácia, nem lépnek a helyére különféle diktatúrák. E meggyőződését sok mindenre alapozza. Legfőbb érve azonban a következő: „A két világháború között Kelet-Közép-Európában nem kis részben azért virágoztak többé-kevésbé autoritárius rendszerek, mert Európa más tájain létezett az autoritarianizmusra több példa, amely az emberek képzeletében nem minden alap nélkül a modernizáció vágyalmához társult. Ma viszont egyetlen ilyen példa nem létezik, és a modernizáció egyértelműen a demokrácia képzetével forrott össze.” Meggyőződésem, hogy igaza van.

Vajda Mihály

LIBERTATE PERIT

Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*
Universum, 1990. 493 oldal, 240 Ft

I

A pannonhalmi apátság ebédlőjének boltíves falait díszítő festmények egyikén didaktikus szándékot sugalló, szimbolikus ábra látható: abroncsától fosztott, széthulló hordó, amelyből szertesugárzik a kiömlő bor... Alant a magyarázó felirat – „*Libertate perit*”, azaz, elvesz a szabadsága miatt. Nagy Töhötöm, erdélyi származású jezsuita páter könyvének 77. lapján eleveníti föl az iménti képet, abban a kiadványban, amelyet a sok vihart kavart Buenos Aires-i megjelenést követően – talán az újabb idők szabadságát kihasználó – huszonöt év múltán bocsátott napvilágra újra magyar kiadója. A kereszténységben belül egyfajta szervezeti-intellektuális elitet jelentő Jézus Társaságnak is szűk, felsőbb rétegéhez tartozott „négyfogadalmas” s 1926-tól – a no-

viciátus megkezdésétől – 1947-ig – Dél-Amerikába történt távozásáig – a rend megbecsült tagjának, politikai értelemben pedig egyenesen sikeres embernek számított páter Magyarország elsősorban mint a KALOT (Katolikus Agráriusági Legényegyletek Országos Testülete) egyik életre hívójaként ismert. Miután közvetlenül a rend magyar tartományfőnökének (P. Borbély Istvánnak), közvetve pedig az akkor frissen kinevezett bíboros érseknek, Mindszenty Józsefnek a Vatikánban kifejtett „diplomáciai tevékenysége” révén a felelős egyházpolitika – mindkét oldalon – persona non gratának nyilvánította, rendjének generálisa Uruguayba küldte, hogy ott indítsa el újra az itthon sikerrel folytatott szociális szervező tevékenységét.

Nagy Töhötöm, aki vasok könyvének mindvalahány részletében „*izig-vérig jezsuita*”-nak vallja magát, dél-amerikai kudarcaira (s úgy mellékesen: hitbéli megingásaira) való tekintettel az őt mindvégig jóindulattal kezelő P. Generalistól az úgynevezett „*reductio ad statum laicalem*”-et, vagyis a világi állapotba való visszahelyezést kéri; kéri, s nagyon gyorsan meg is kapja. 1948-ban, immáron Buenos Airesben, a legendás jezsuita diplomáciai érzéket felhasználva, s egyúttal valamiféle tudatos missziót vállalandó? – belép az ősi ellenség, a mind angolul, mind pedig spanyolul „nyavalyás mason”-oknak titulált szabadkőművesek közé: részint az argentinai magyarok „Kossuth Páholyába”, részint az anyapáholyba, az „*Estrella del Oriente*”-be (Kelet Csillaga). Tizenöt esztendő múltán hozzáfog az ismertetendő vasok munka megírásához.

Tekintettel arra, hogy egy nagyra hivatott s – nem tudom, csak sejtem! – méltatlanul mellőzött ember minden személyes frusztrációját két, igazán zárt s kívülről kevésbé ismert elitszervezet belső viszonyainak föltárásához köti, könnyű elképzelni, hogy micsoda fölzúdulást váltott ki az eredeti, spanyol nyelvű verzió megjelenése! Különösen, hogy a közismert bibliai metaforikára alapozva mindkét szervezetnek szinte jelmondata lehetne a „galamb szelidségére” és a „kigyó ravaszságára” épített szellemi és életstratégia. S íme! Itt jön valaki, aki szelíd, mint a kigyó, és ravasz, mint a galamb! Bőséges regulákat félrehányva, a titoktartásra tett esküt fölrúgva az egy-